حياتي

1972 - 2000

آڪٽوبر، 2000ع

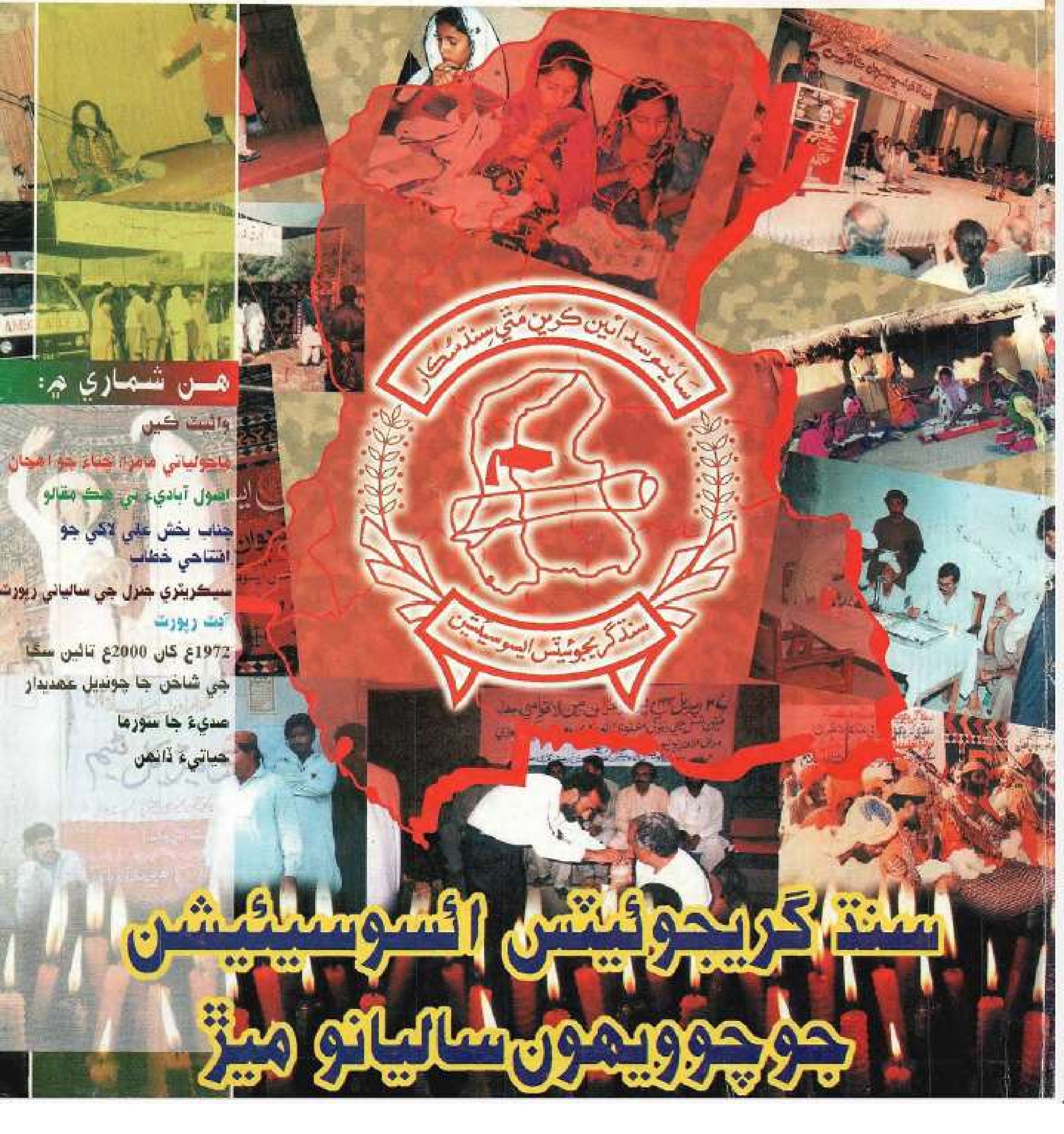

هن شماري ۾:

- وائيٽ ڪين
- ماحولياتي ماهرا جناء جو اهڃاڻ
- اصول آبادي ۽ ٻي هڪ مقالو
- جناب بخش علي لاکي جو افتتاحي خطاب
- سيڪريٽري جنرل جي ساليانو رپورٽ
- آڊٽ رپورٽ
- 1972ع کان 2000ع تائين سنگا جي شاخن جا چونڊيل عهديدار
- صديءَ جا سورما
- حياتيءَ ڏانهن

سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن جو چوويهون ساليانو ميڙ

وچور

اچي لکڻ جي عزت کريو
- مشتاق هاشماڻي ٢
ماحولياتي مامرا: چتاءُ جو اهڃاڻ
- اسلم خواجه ٣
اصول آباديءَ تي هڪ مقالو
- جائزو: عابد چنو ٦
افتتاحي خطبو - بخش علي لاکو ٨
سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن جي سال ٢٠٠٠ - ١٩٩٩ع جي سالياني ڪارڪردگيءَ جي رپورٽ - ولي محمد روشن........... ١١
سگا جي آڊٽ رپورٽ ١٧
٢٠٠٠ کان ٢٠٠٢ مُدي لاءِ "سگا" جي شاخن جا چونڊيل عهديدار ٢٨
حياتيءَ ڏانهن ٣٨
سورمن جي صدي ٣٩

جلد ١ شمارو، ١٢- آڪٽوبر، ٢٠٠٠ع

ناشر: ڊاڪٽر سليمان شيخ
ڇپيندڙ: القادر پرنٽنگ پريس، رامسوامي، ڪراچي

ايڊريس: 7 / 10، رمپا پلازا، ايم. اي. جناح روڊ، ڪراچي _ 74400.
فون ۽ فيڪس: 7724359 (021)
ايڊيٽر: شمشيرالحيدري

"حياتيءَ" جون ڳالهيون

"حياتيءَ" جو هي خاص پرچو اسين سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن" جي چوويهين سالياني ميڙ جي موقعي تي پيش ڪري رهيا آهيون. جيڪو ڀاويهين آڪٽوبر تي ٺٽ جي ڪپري شهر ۾ ٿي رهيو آهي. انهيءَ ميڙ ۾ سڄيءَ سنڌ جي سڀني شاخن جا ميمبر ۽ عهديدار شريڪ ٿيندا. انهيءَ موقعي تي "سگا" جي گذريل ٻن سالن جي ڪارڪردگيءَ ۽ ان جي مختلف رٿائن جو جائزو ورتو ويندو. ۽ ايندڙ ٻن سالن لاءِ مرڪزي عهديدارن جون چونڊون ٿينديون. ان طرح، "سگا" جو قافلو نئين مليني‍م جي حوالي سان هڪ نئين منزل ڏانهن روانو ٿيندو. هن پرچي ۾، ان ڪري، "سگا" جي باري ۾ خاص مواد پيش ڪيو ويو آهي، جنهن مان مختلف پاسن کان ان جي واقفيت حاصل ٿي سگهندي.

سنڌي ماڻهن جي تعليمي ۽ سماجي ڀلائيءَ لاءِ پڪن بنيادن تي ڪنهن تنظيم جوڙڻ جو خيال، 1971ع ۾، ڪن ٿورن دردمند ماڻهن جي دلين ۾ پيدا ٿيو، جنهن پڇي راس ٿي، "سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن" جو روپ ورتو. بنيادي گڏجاڻي ڪراچي شهر ۾، صدر جي "نيويارڪ" هوٽل ۾ ٿي هئي، جنهن جي پوئواريءَ ۾ ٻئي گڏجاڻي، ساڳيءَ هوٽل ۾، 2 اپريل 1972ع تي ٿي گذري، جنهن ۾ چئن ڄڻن "سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن" جي نالي سان تنظيم قائم ڪرڻ واري دستاويز تي صحيحيون ڪري، ڪم شروع ڪيو. اها نيويارڪ هوٽل هاڻي ڍهي وئي آهي، ۽ ان جاءِ تي وڏي پلازا اڏجي وئي آهي. "ائسوسيئشن" کي اول ڪراچيءَ ۾ منظم ڪيو ويو ۽ پوءِ ان کي سڄيءَ سنڌ ۾ پکيڙيو ويو. انهيءَ وات ۾ جيڪي ڏکايون ۽ رنڊڪون آيون، تن جي اپٽار جو هي هنڌ ڪونهي. هن وقت "سگا" سنڌ جي هڪ اهڙي سگهاري تنظيم ٿي وئي آهي، جنهن جو مثال ڪونهي. خوشقسمتيءَ سان، هن تنظيم کي شروع کان ئي اهڙا مخلص، محنتي، سمجهو ۽ سياڻا ڪارڪن نصيب ٿيا آهن جو هر اٽانگي لڪ مان لنگهندا. "سگا" جي ساٺ کي سلامتيءَ ساز پار اڪاريندا آيا آهن. تنظيم جوڙڻ ته سولو، پر ان کي منظم ڪري هلائڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي. اهو ٽيهن سالن جي ڏکيءَ جاکوڙ جو نتيجو آهي جو "سگا" اڄ ڪا رواجي تنظيم نه، پر هڪ منظم ادارو بڻجي وئي آهي، جنهن کي دنيا جي غير سرڪاري رضاڪار تنظيمن وٽ مڃتا ملي چڪي آهي، ۽ سندس ڪم جو دائرو ڏينهون ڏينهن وڌي رهيو آهي.

اسين هاڻي ايڪيهين صديءَ ۾ اچي رهيا آهيون، جنهن ۾ ميڊيا جا وسيلا اڃا گهڻو ڪشادا ٿيڻا آهن. "حياتيءَ" جو ادارو "سگا" جي نون چونڊجي ايندڙ ميمبرن کي واڌايون ڏيندي، اميد ٿو رکي ته اهي سنڌ جي هن سهڻيءَ تنظيم کي سائنسي بنيادن تي بيهاري، اڃا به وڌيڪ سگهارو ۽ ڪارائتو بڻائيندا.

ش - ا - ح

"HAYATI" (the life) is published every month in Sindhi language, by the Sindh Graduates Association, under the aegis of the World Bank, from its offices at 10/7, Rimpa Plaza, M.A. Jinnah Road, Karachi, and printed at the Al-Qadir Printing Press, Ramswami. The magazine is intended to arise awareness of the environmental degradation among the masses of Sindh.
Editor: Shamsher Al Hyderi

Phone &Fax: (021) 7724359 - 7765867

قيمت: 10 روپيا، سالانه 100 روپيا

ECOLOGY: CAUSE FOR ALARM

By: Oleg Zhukov

ماحولياتي مامرا: چتاءَ جو اهڃاڻ

ماحوليات بابت اسين هڪ روسي صحافي، اوليگ ژوڪوف (Oleg Zhukov)، جي مختصر پر جامع ڪتاب Ecology: Cause for Alarm جو ترجمو قسطوار پيش ڪري رهيا آهيون، جيڪو "حياتيءَ" جي پڙهندڙن لاءِ جناب اسلم خواجه ترجمو ڪيو آهي. ڪتاب ۾ ماحوليات جي عالمي صورتحال تي، مختلف ملڪن جي مثالن سان، سماجي ۽ اقتصادي رويڻ جي روشنيءَ ۾ ڪهاڻيون ڳالهيون ڪيون ويون آهن. ڪتاب جيتوڻيڪ 1990ع ۾ شايع ٿيو آهي، پر حالتون اڄ به اوليگ جي پيش ڪيل خيالن جي بنياد تي وڌي رهيون آهن. ـــــ ادارو

خام تيلي ٻجن جي وٺڪاري

اڄو ته ان تي سهمت ٿيون ته انسان کي اوجتو تيل جي ضرورت وڌي ٿي وڃي، ۽ اسين ٻارڻ واسطي وڻ ڪيئن ڪان ۾ پاسو نه ٿا ڪيون. ۾ پوءِ ڪنداسين ڇا؟ ليڪ آهي تيل جي اپت ۾ اضافو ٿا ڪريون. ٻن ٽن سالن ۾ اهو ڪم ٿا ڪريون جيڪو ڪرڻ ۾ فطرت کي لکين سال لڳا. مثال طور برازيل ۾ ڪوپائيبا وڻ پنهنجي ٿڙ ۾ ڪيل هڪ سوراخ مان حياتياتي تيل جا ويهارو ڪن ليٽر تيل ڏئي سگهي ٿو. ايهو مقدار ٻن ڪلاڪن ۾ حاصل ڪري سگهجي ٿو. اِها پائياٽ پنهنجي جوڙجڪ ۾ ڊيزل سان ايتري ملندڙ جلندڙ آهي جو اِن کي گاڏين ۾ استعمال ڪري سگهجي ٿو ۽ فلپائن ۾ ڏکڻ اوڀر ايشيا جي "تيل اپائيندڙ" وڻن ۾ پيدا ٿيندڙ نام نهاد "تيلي" ٻجن جي ڏهن ڪلو مان ساڳي نوعيت جو ستر گرام ڪن ٻارڻ "حاصل" ڪري سگهجي ٿو. ٻين مهاڀاري لڙائيءَ دوران ان نوعيت جو تيل ٽينڪن جي انجڻين ۾ پڻ استعمال ڪيو ويو هو.

اتفاقي طور تي خوراڪ واري تيل ۾ نه ڪندرف آهي ۽ نه وري ٻيا گاڏڙ مادا جيڪي ان جي قطري "هر منصب" ۾ ملن ٿا. بهرحال تيل وارا ڪير ڏيندڙ ٻوٽا ان ڏس ۾ انتهائي ست پريا ليکيا وڃن ٿا. هڪ هيڪٽر ايراضيءَ تي پوکجندڙ اِهو ٻوٽو هڪ سال ۾ چئن کان ويهن هزار ليٽرن جو اپجو تيل ڏئي سگهي ٿو. اِهو ڪنهن ننڍي فيڪٽري وانگر ٿي آهي. هن سهل وڻن ۽ ٻوٽن جا اهڙا پندرهن ڪن قسم آهن جيڪي تيل پيدا ڪرڻ جا ڪارائتا ذريعا آهن ۽ جيڪي هر ڏس ۾ ماحولياتي نج پٺي وارا به آهن.

ڪڪڙن جا ڪوپا ۽ شفتالون جا ڊڪ به "خوراڪي" ٻارڻ پيدا ڪرڻ واري خيال تي پورا لهن ٿا. ان معاملي ۾ به انسان کي سالياتو ٻارهن هزار ٽن قطري تيل بچائڻ جو موقعو ٿو ملي. اِهو ٿي ڪجهه آمريڪا ۾ ڪيليفورنيا جا سن ڊائمينڊ آباد ڪار ڪري رهيا آهن. آهي ڪوين جا جزا استعمال ڪندي مٽي جاٿايل تيل جي برابر 4.5 ميگاواٽ بجلي پيدا ڪري رهيا آهن. هي ٻي ڪمپني اموٽيڪ ڪارپوريشن نه ڪڪڙن، شفتالو ۽ آلو بخارن جا ڪوپا سالي 8.5 ميگا ٽن بجلي پيدا ڪري رهي آهي.

سيشلز ۾ رهندڙ موٽر گاڏي هلائڻ جي مشهور شوقين ايس هيڊرون ڪڏهن به پنهنجي ڪار ڪنهن اسٽيشن تي نه بيهاري آهي ڇاڪاڻ جو سندس ڪار کي گئس يا پيٽرول جي ضرورت ئي ناهي. اصل ۾ سندس ڪار جو جنريٽر ڦوڳ تي هلي ٿو. انجڻ جو سستر ڦوڳ کي ٻارڻ ۾ تبديل ٿو ڪري جيڪو گئس کان ويهه ڀيرا سستو ٿو ٻوي، ان

ڪار جو موجود سمجهي ٿو ته اِها ڪار سيشلز جي مستقبل جو ثمر آهي ڇاڪاڻ جو وڻن ناريل ۽ کجيءَ جي ته گهڻائي آهي پر تيل يا ڪوئلي جا ذخيرا نه آهن فلپائن ۾ "تيل" جي کوهن جي موجودگيءَ تي مطمئن نه ٿي همراهه هوا ٿڌي ڪندڙ اهڙي هڪ سيلنڊر واري انجڻ تيار ڪئي آهي جيڪا ڏونگهيءَ جي تيل تي هلي ٿي. اِها ايجاد وري جاپانين جي اُن ايجاد جي سامهون ڪجهه به ناهي جنهن ۾ هُنن نارنگيءَ جي کل مان گئس حاصل ڪيو آهي. انهيءَ پائيپ مان ايندڙ خوشبوءِ جو ته تصور ڪريو! ايمانداريءَ جي ڳالهه اِها آهي ته ميوي واري ٻارڻ جي هڪ ليٽر لاءِ ڪو ٻارهن هزار ڪن نارنگيون گهربل هونديون آهن. پر پهرين وک ٿي ته ڏکي هوندي آهي.

وڻن کي ٻارڻ لاءِ استعمال ڪرڻ کان بچڻ واسطي اسانجي اصولي

فطرت ڏانهن مڪمل ڪن - لاٿار

"صبح جو جڏهن پنهنجيءَ حاجت کان فارغ ٿيو ته اوڏيءَ مهل ٿي پنهنجي اڳهره جي حاجت جو به اوترو ئي اورچائپ سان خيال لهو" - انتوني دي سينٽ - ايڪسو پيري.

خواهش واسطي ڪيترائي عملي قدم کڻندي ڏسي سگهون ٿا. يقيناً انهن جي حقيقت پٺيان وڏي تعداد ۾ ڏاهپ جوش ۽ رقم جي ضرورت هوندي. بهرحال اِهو واضح طور تي نظر ٿو اچي ته ان قسم جي "تيل" اُپائڻ تي ڪتب ايندڙ رقم پين ملڪن کان گهرائجندڙ تيل تي خرچ ٿيندڙ رقم کان انتهائي گهٽ هوندي (شرط رڳو اِهو آهي ته ڪارائتا زرعي ٽيڪنيڪي طريقا استعمال ڪيا وڃن.)

آمريڪي آبادڪارن پنهنجي ڪاروباري مقصدن کي اڳڀرو رکندي خالص ڪمرشل بنيادن تي جوجوبا جو پوٽو پوکڻ شروع ڪيو آهي جيڪو گاڏين جي شاندار تيل واسطي ڪارائتو ثابت ٿيو آهي.

ڪوئلو: حمايت ۽ مخالفت

ڪوئلو انسان جي ڄاڻ موجب ٻارڻ جي پراڻن ترين وسيلن مان هڪ آهي. جيڪڏهن سڌي ڳالهه ڪجي ته انساني سڀيتا 1930ع واري ڏهاڪي تائين ٻارڻ جي انهيءَ ذريعي مان مطمئن

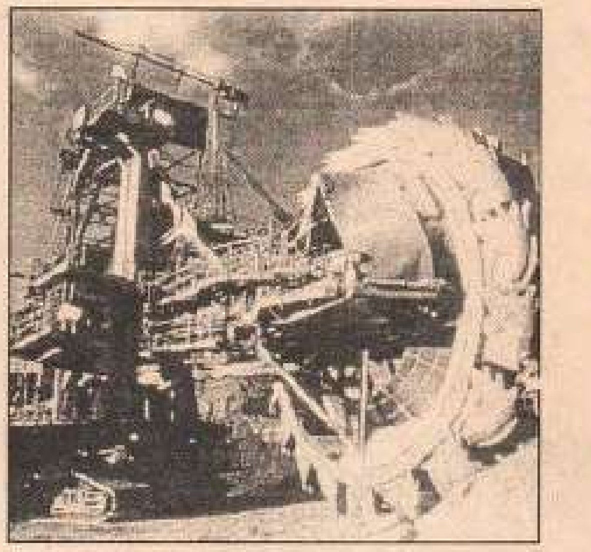

هئي ۽ تيل جي بنيادي رسيلي طور جاءِ ورڻ جي باوجود ڪوئلو توانائي جو ٻيون نمبر اهم ترين وسيلو بڻيل رهيو. اسانکي اِهو ياد رکڻ گهرجي ته دنيا جي سموريءَ چاتل سڀيتائن ۽ ثقافتن پنهنجي تاريخ ۾ جيترو ڪوئلو ساڙيو هوندو اُن کان پنجوڻ تي ان جا ذخيرا اڃا پاڇي پيل آهن.

ڇا اسين "پنهنجي دور واسطي" باقي بچيل ڪوئلي جي عمومي ڪٽ لڳائي سگهون ٿا؟ ظاهر ته اِهو ٿو ٿئي ته اسين اِها ڪٽ لڳائي سگهون ٿا. ڪٽ موجب اِهو مقدار 15,270 ارب ٽن آهي پوءِ ان مقدار جي گيتري ۾ اهميت هجي اِهو سامهون رکندي ته ڪوئلي جي کاڻين جي جديد ٽيڪنالوجي ڪوئلي واري کاڻين سان رڳو اڌ ڪوئلو ئي حاصل ڪري ڏي ٿي. بظاهر ته جيڪڏهن انهيءَ مقدار تي ئي انحصار ڪريون ته اسين کو خاص زيان محسوس نه ڪنداسين. سڄي دنيا ۾ موجود ڪوئلي جي دولت کي هيٺين ريت ورهائي سگهجي ٿو: اڳوڻي سوويت يونين ۾ ڪوئلي جو 43 سيڪڙو آهي، 20 سيڪڙو اتر آمريڪا ۾ 14.5 ايشيا ۾ (گهڻي ڀاڱي چين ۾) 5.5 سيڪڙو يورپ ۾ ۽ باقي دنيا جي ملڪن ۾ رڳو 8 سيڪڙو

اِها ڳالهه ذهن ۾ رکندي اِهو جوڙ مناسب ٿيندو ته ٽين دنيا جي ملڪن ۾ ٿرمل پاور انڊسٽريءَ جي ترقي پين ملڪن ۽ ڪمپن کان ٻارڻ جي انهيءَ قسم ۽ ان جي خرچ جو مسئلو حل ڪرڻ جي گهرجائو بڻجي ٿي ۽ ان جو مطلب ڪوئلي سان پرپل ڪيتريون ئي ريل گاڏيون،

ساموندي اُمدرفت جا ٻيڙا. گودامن جي والار لاءِ وڏيون ايراضيون. ٿرمل پاور اسٽيشنن جي جوڙاري اخراج جا ڍير ۽ سڀ کان وڌيڪ ماحول ۾ داخل ٿيندڙ انتهائي ماجيڪار جزا جن بابت اڳکهه تمام گهڻو لکيو ۽ ڳالهايو ٿو وڃي ۽ نابڪاري گدلاڻ بابت ڇا چئبو؟ سدائين اهو سمجهيو ٿي ويو ته اِها رڳو نيوڪليائي پاور اسٽيشنن مان ئي پيدا ٿئي ٿي. هاڻي اهو ظاهر ٿيو آهي ته ٿرمل پاور اسٽيشن پرسان اِها 10 کان 15 ڀيرا وڌيڪ هوندي آهي. اسين "تيزابي برساتن" جو ذڪر اڳيئي ڪري چڪا آهيون ۽ هتان وري نيو ڪليائي پاور اسٽيشن جي گدلاڻ آڻيندڙ پاڻيءَ جي ذَبن مٿان موجود گهمر جڏهن پنهنجي پاڙيسري ٿرمل اسٽيشن جي دونهين سان گڏجي ٿي ته ماحول ۾ "تيزابي" اثر پيدا ڪريو وڃي.

جيڪڏهن اسين ڪوئلن تي هلندڙ سموريون پاور اسٽيشنون بند ڪري ماحولياتي نيڪاءُ رکندڙ گرم وسيلن جي استعمال سان سگهه پيدا ڪرڻ جو فيصلو ڪريون ته اِهو ايندڙ نسلن لاءِ اسان جو ملهه تحفو هوندو بهرحال هاڻ سوال اهو ٿو پيدا ٿئي ته انهيءَ واسطي گهربل رقم ۽ مهارت ڪٿان حاصل ڪبي. هاڻوڪين دونهون ڇڏيندڙ رشائن تي ڪم ڪندڙن کي روزگار ڪيئن مهيا ڪبو؟ ڪوئلي تي هلندڙ اسٽيشنن جي جاءِ تي بڻ چڪي، سج يا نيوڪليائي توانائيءَ مان ڪنهن کي ترجيح ڏجي؟ هيئنر ته جوابن کان وڌيڪ سوال آهن. ۽ جيئن جوئي آهي ته وچ سير ۾ گهوڙا نه مٽايا آهن. ان ڪري هن معاملي ۾ ۽ اتوائتي، سماجي معاشي ۽ ٽيڪنيڪي اپاس، تجرباتي سهولتن، عملي، غلطين ۽ حاصلاتن جي عالمي تجربي، عالمي سهڪار ۽ يقيني طور تي ذاتي پيش رفت ۽ وڏي شاهي جوکم کي منهن ڏيڻ جي ضرورت آهي.

بهرحال، جيستائين ڪوئلي جو تعلق آهي ته سڀ کان انوکي ڳالهه ڪجهه سائنسدانن جي آهي جن جو چوڻ آهي ته ٻارڻ طور ڪوئلي جو آئيندو روشن آهي. سڀيتا جي اڳتي وڌڻ واري رفتار کي اڳڀرو رکندي چئي سگهجي ٿو ته ايندڙ ڪجهه ڏهاڪن اندر تيل يا "ڪاري سون" جي فراهمي ۾ ڏکيائيون اچڻ اٽل آهن. جيتوڻيڪ اسين اڳيئي چئي آيا آهيون ته ڪوئلو ٻارڻ جي وسيلن ۾ ٻئين نمبر تي آهي (ڪجهه ملڪن ۾ ته سڀ کان اهم آهي ۾ تي سگهي ٿو ته 2020ع ڌاري اِهو پيهر ٻارڻ جو سروان ذريعو بڻجي وڃي. اهڙو ئي خيال آمريڪا سان تعلق رکندڙ جاگرافيائي ماهر ۽ سائنسدان برائن جي اسڪيٽر جو آهي. ٿي سگهي ٿو ته اسين هڪ ڀيرو "ڪوئلي - دور" ۾ ساهه کڻون ۽ هن ڀيري اِهو سارفن مائل هوندو.

ڌرتيءَ جو پاڻي

جيڪي تاڻي ڳالهائبي ته ڌرتيءَ جو ننڍو ٽيون حصو ئي خشڪي آهي. باقي پاڻي آهي (بدقسمتي ۽ سان گهڻي ڀاڱي کارو پاڻي) بهرحال لڳي ٿو ته عجيب ٿو پر پيدا

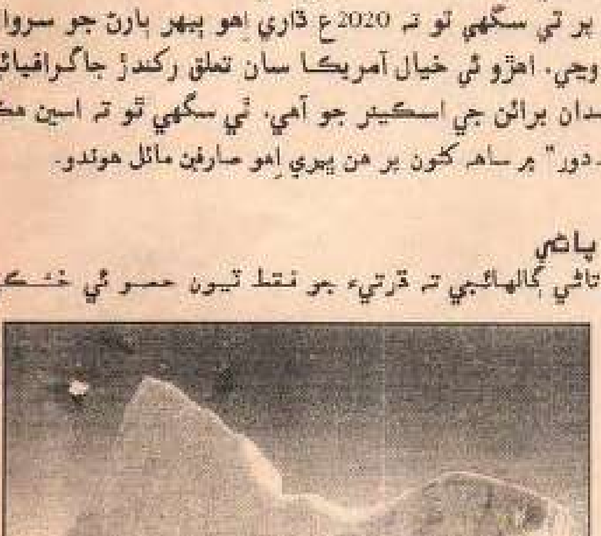

واناڻي مان رڳو پنج سيڪڙو هئڻ جي باوجود پاڻي انسان ذات جي
واري تناسب ۾ انتهائي اهم ڪردار ادا ڪري ٿو.
پيٿن جو آهي؟ بابت ڪجهه چوڻ تہ ڏکيو ٿيندو پر انسان جي
ي پتوڙ ۽ ولوڙ آخرڪار پاڻي، هوا ۽ سج جهڙي اثرائتي ۽ جديد تي
ڙ توانائي جي ذريعن ڏانهن ڌيان ڇڪرايو آهي. صدين تائين
پين شين جهڙوڪ ڪاٺيون ڪيئن ڪوئلن. ڪجهي ۽ ڪتجي ڪيئن.
ڪا ڪيئن ڪجن يا پنهنجي راهہ ۾ ايندڙ هر شئي ساڙڻ تي ڌيان
رهيو آهي.

ڙهندڙن ڪي پلي۽ پٽ ڇاڻ هوندي تہ هائڊرو پاور اسٽيشن جي
جتي ڪٿي زور آهي. ڪجهہ ملڪن ۾ اِهي وڏيون آهن تہ ڪن ۾
لي. پاڻي۽ جي سگهہ توانائي جي عالمي تناسب ۾ پنهنجي ننڍڙي
جي باوجود ڪيترن ئي ملڪن جهڙوڪ ناروي، ڪينيڊا، برازيل،
ا ۽ اڳوڻي سوويت يونين ۾ اهم ڪردار ادا ڪري ٿي.

ب رسائي۽ واري توانائي جي ماحولياتي نج ۾ ڪي ساراهڻ هاڻ تہ
پت روايت بڻجي وئي آهي. اِها دعوي ٿي ڪئي وڃي تہ هائيڊروپاور
ون هوا کي گدلائين ٿيون. گند ڪچرو نٿيون پيدا ڪن ۽ انهن جو
قدرتي پاڻي جي جهرڻي ڪان وڌيڪ ناهي. بهرحال اچو تہ ان
۾ ڪجهہ حد دخلي ڪيون. هائيڊرو پاور پلانٽ هئڻ جو فيصلو
ي عمل ڪرڻ لاء اسان کي ڪنهن دريا تي هڪ هنڌ بند/ ڊيم
وندو. دريا جا ٻہ دور هوندا. "ڊيم ڪان اڳ" ۽ "ڊيم ڪان پوءِ"
ان اڳ دريا رڳو دريا نہ هوندو آهي پر سمند جيان پاڻي۽ جو اڻ
خيرو هوندو آهي. پوءِ ٻہ اسانجي پاڻي۽ جي ذخيري جي اصل
ڪهڙي ٿيندي؟ اِها سڀي پوک ڏيڻ جي باوجود ٻيلن، چراگاهن ۽
پنين کي لوڙهي ٿو ڇڏي. ان نقصان ڪان بچڻ لاء ڪيتري ٻہ ڪٿي
ن ڪريون پر عملي صورتحال اِها آهي تہ ان مسئلي تي ڪوبہ قابو
ڪامياب نہ ٿيو آهي ڪيترن ئي انساني آبادين، تاريخي ۽ سماجي
ي اهڙي رتا (ڊيم) جي حد ۾ اچڻ تي پاڻي۽ ۾ غرق ٿيندي
سين. ان ۾ قبرستان ٻہ اچي سگهن ٿا. جيڪڏهن ايراضي۽ جو
جاگرافيائي سروي نہ ڪيوسين تہ ڪيترائي معدني وسيلا جهڙوڪ
جست، پارو ۽ ٻيا پاڻي۽ ۾ غرق ٿي سگهن ٿا. وقت گذرڻ سان
ي قبرستان کي ٻوڙيندي بدبودار مادا ۽ ڪج ڌاتوئن جا جزا
ن لاء هاڃيڪار مرڪبن ۾ بدلائي حيات کي نپوڙي سگهن ٿا. اِهي
پاڻي۽ ۾ ڳري انساني آبادي کي سپلاء ٿيندڙ پاڻي وسيلي خوراڪ
تي سگهن ٿا.

ن ڪانسواء ڊيم جي بنياد وجهڻ لاء اسانکي لوس اڏاوت جي
پوندي (۽ لوس اڏاوت جي چورس ميٽر تي خرچ تيل جيترو ئي
) ڊيم تيار ٿيندي ئي ان کي ڪيترن ئي ٽن جي وزن وارن وڏن
ٽريٽرن جو ٽيڪو ڏيڻو پوندو. پاڻي انهن جي چرخين ۽ بليڊن تي
۽ اهي پاڻي۽ کي ولوڙيندي ۽ آخرڪار ان ريت بجلي حاصل

ن ريت ڪنهن دريا تي ڊيم ٺاهيندي اسين ان جي حياتياتي سفر
ڪڙي تا ڪريون، تہ ٻيلن، زرخيز پٽين ۽ انساني آبادين کي پاڻي

۾ غرق ٿا ڪريون ۽ ان واسطي لوس اڏاوت، ڌاتوئي پائپن جو وڏو شاهي مقدار تا پيدا ڪريون ۽ ڇا هاڻ ٻہ اهو ڪجهہ حاصل ٿي ويندو جنهن جي سدائين خواهش پئي رهي اٿئون؟ پر هڪ منٽ ترسو. سائنسدانن جو ڪاٿو آهي تہ هيٺانهين واري زمين تي وهندڙ دريائن تي ڪجهہ هائيڊرو پاور اسٽيشن جي اڏاوت سان ٿيندڙ معاشي نقصان توانائي پيدا ڪرڻ وسيلي حاصل ٿيندڙ مثبت اثرن ڪان گهڻو وڌيڪ آهي ۽ پوءِ ٻہ اسين ڪوشش ڀرپور تا ڪريون.

ڇا، نازڪ فطرت ٽين دنيا ۾ گهربل سوين بلڪہ هزارين هائيڊرو پاور پلانٽن جي حد تائين تناسب رکي سگهندي؟ ان سوال جو هاڪاري جواب ڏيڻ ممڪن نٿو نظر اچي. ڪوبہ اِهو تصور تہ اسين پاڻي جهڙي توانائي۽ جي انتهائي لاپائتي وسيلي کي هرويرو ضايع ڪري ڇڏيون. ان جي اُبتڙ سوال اِهو آهي تہ ان کي وڌ ڪان وڌ ڪهڙي ريت ڪارائتي انداز ۾ استعمال ڪري سگهجي ٿو. مثال طور ڀارت ۾ هماليا جي پاڙ ۾ ستلج ندي۽ تي هڪ پاور پلانٽ ٺاهڻ جو ڪم هلي رهيو آهي اِها رٿا ڏکڻ ايشيا ۾ سڀ ڪان وڏي آهي. "سڀ ڪان وڏي؟ جيڪڏهن اِها لاپائتي نہ هجي ها تہ پوءِ ان تي ڪم ڇو ٿئي ها؟" وارو سوال اٿاري سگهجي ٿو ۽ اِهو سوچي سگهجي ٿو تہ مٿان ليڪ پاڻي جي وهڪري تي ٿيندڙ اڏاوتن جو مخالف هجي. ها، هو آهي پر اهڙين رٿائن جو مخالف ناهي. ڳالهہ اِها آهي تہ ان جو خاڪو ان مقام تي وڏي ڊيم واسطي مناسب ناهي. پاڻي ذخيرو رکندڙ رٿا زير زمين يا اجائين وڌيڪ ڪارائتي طور چرخين ڏانهن سڌو سنئون ويندڙ 28 ڪلوميٽر ڊگهي پاڻي جي دٻاء واري سرنگهہ ۾ هجي ها. نتيجي طور پاڻي هيٺ ايندڙ ايراضي (ان صورت ۾ ٻہ ان ڪان بچي نٿو سگهجي) فقط پارهن هيڪٽر زمين ناس ڪري ها ۽ رڳو 73 ڪٽنبن کي ئي لڏپلاڻ ڪرڻي پوي ها.

اِهو ظاهر ٿو ٿئي تہ ٽين دنيا ۾ نام نهاد ننڍي پئماني واري هائيڊرو پاور صنعت وڌائڻ هر ڏس ۾ مناسب ٿيندي. سنڌن صنعتي ماڳ ۽ فارم نسبتاً ننڍا ۽ اڪثر هڪ ٻئي ڪان پري پري آهن. ان ڪري اُتي وڏين هائيڊرو پاور اسٽيشن جي نہ پر ننڍين ڊيمن جي سلسلي ۾ ضرورت آهي جيڪي ماحول کي گهڻو هاڃو نہ رسائين ۽ هر اسٽيشن وڌ ڪان وڌ ٻن ٽن فارمن جي ڪم اچي جيئن چين ۾ ٿئي ٿو. ان ۾ اهڙين رٿائن تي ايندڙ خرچ ۾ گهٽتائي شامل ناهي ۽ هوندي ٻہ وڏا ڊيم رکندڙ تقريباً سمورن ملڪن ۾ پيداوار جو ڪو خاص اضافو ٻہ نہ ٿيو آهي. ڳالهہ اِها آهي تہ هاڻ گهڻو ٿو زور عمومي طور تي سمورن اهم رٿائن ۾ ماحولياتي بچاء جي ضرورت تي ڏنو وڃي ٿو خاص طور تي اهڙين رٿائن جي حوالي سان جن جو زرخيز پٽين، ٻيلن ۽ انساني آبادين جي تاريخي ۽ ثقافتي ماڳن سان تعلق هجي.

گڏيل قومن جي اداري 1981ع ڪان 1990ع وارو ڏهاڪو پيئڻ جي پاڻي جي فراهمي ۽ نيڪال جي عالمي ڏهاڪي طور ملهائڻ جو اعلان ڪيو. بدقسمتي۽ سان ان ڏهاڪي دوران پاڻي۽ جي مقدار ۾ اضافو نہ ٿي سگهيو آهي. پاڻي۽ سان حياتي جي اهم ذريعي ۽ توانائي جي سگهاري وسيلي طور ورتاء ۾ ڪا بهتري نہ آئي شايد ايندڙ ڏهاڪو اسان ڪان ڪجهہ وڌيڪ عقل ڀريو ورتاء اختيار ڪرائي؟